

RISTO PITKÄNEN

Kauneus ja tieto Kantin *Arvostelukyvyn kritiikissä*

Immanuel Kant linjaa *Puhtaan järjen kritiikin* usein lainatussa alaviitteessä, että ainoastaan sak-salaiset käyttävät sanaa estetiikka ilmaisemaan sitä, mitä muut kutsuvat maun kritiikiksi¹. Kant rajasi estetiikan kohteeksi aistien ja aistimelli-suuden roolin tiedon muodostamisessa. *Puhtaan järjen kritiikin* toisessa painoksessa hän tosin teki sellaisen myönnytyksen, että estetiikka voitaisiin ymmärtää toisaalta transsendentaalisessa mielessä – siis siten kuin *Puhtaan järjen kritiikin* ”Transsendentaalisessa estetiikassa” – ja toisaalta psykologisessa merkityksessä².

Psykologisella estetiikalla Kant varmaankin tarkoitti brittiläisten empiristisesti suuntautuneiden filosofien pohdintoja kauneuden ja ylevyyden herättämien tun-teiden luonteesta. Jos makuarvostelmien – ”Tämä on kaunis” tai ”Tämä on ylevä” – peruste on totutun käsi-tyksen mukaisesti vain koettu mielihyvän tunne, ne ovat ensinnäkin perustavasti subjektiivisia ja toisekseen niillä voi olla yleisempää pätevyyttä vain sen nojalla, että ih-miset ovat psykologialtaan empiirisesti samankaltaisia. Ne eivät eroaisi sellaisista arvostelmista kuin ”Huone on lämmin”, joita Kant kutsuu *Prolegomenassa* havaintoar-vostelmiksi³. Tämä oli pitkään Kantin kanta esimerkiksi hänen vuodesta 1765 alkaen pitämillään logiikan luen-noillaan⁴.

Puhtaan järjen kritiikin toinen painos ilmestyi 1787. *Käytännöllisen järjen kritiikki* julkaistiin seuraavana vuonna. Vielä toistakin kritiikkiä kirjoittaessaan Kant uskoi käsitelleensä tyhjentävästi synteettisten aprio-risten arvostelmien tyypit. Makuarvostelmat eivät tähän joukkoon kuuluneet, koska niillä ei ollut apriorista periaatetta, jonka nojalla ne olisivat voineet vaatia yleistä pä-tevyyttä. Kantia vaivasi kuitenkin sama asia kuin David Humea. Makuarvostelmat perustuvat subjektiiviselle tunteelle, mutta emme ole hevin valmiita hyväksymään, että makuasioissa kaikki ovat yhtä oikeassa. Hume rat-kaisi ristiriidan empiirisesti vuonna 1757 julkaistussa es-seessään.

Humen ratkaisu oli lyhyesti se, että maun pysyvä standardi on pätevien arvostelijoiden yksimielinen tuomio ”kaikkina aikoina ja kaikissa paikoissa”⁵. Hume uskoi, että hänen standardinsa ei rikkonut hänen kuu-luisaa periaatettaan (giljotiiniaan), jonka mukaan tosi-asioista ei voi johtaa arvoja. Jerrold Levinson osoittaa nokkelasti Humen standardin normatiivisuuden ja samalla normatiivisen sitovuuden puutteen esittämällä

kysymyksen: vaikka hyväksyisimme Humen standardin, mikä pakottaisi meidät noudattamaan sitä?⁶

Maun paradoksaalinen luonne vaivasi Kantia pitkään. Jos makuarvostelmat eivät olleet puhtaasti subjektiivisia vaan vaativat jonkinlaista yleisempää pätevyyttä, niissä ei voinut olla kysymys vain siitä, miten ihmiset arvostelevat, kuten Hume esittää, vaan siitä, miten heidän pitäisi arvos-tella. Kant hyväksyi siis pitkään psykologisen selityksen, mutta kehitti sitten kriittisen filosofiansa viimeistelyvai-heissa paremman ratkaisun. Joulukuussa 1787 hän kirjoitti nuorelle Jenan professorille Karl Leonhard Reinholdille löytäneensä apriorisen periaatteen myös maulle ja ennakoi optimistiseen tapaansa, että saisi pääsiäiseen (1788) men-nessä painoon käsikirjoituksen otsikolla ”Maun kritiikki”. *Arvostelukyvyn kritiikki* ilmestyi Kantin kriittisen filosofian kolmantena ja viimeisenä osana huhtikuussa 1790 ja sis-älsi maun eli ”Esteettisen arvostelukyvyn kritiikin” lisäksi toisena osana ”Teleologisen arvostelukyvyn kritiikin”. Kant sovittelee teoksen johdannoissa arvostelukyvylle paikkaa kriittisen filosofian välttämättömänä lohkona, joka tekee mahdolliseksi ylittää teoreettisen (luonnon)tiedon ja tah-donvapauden käytännöllisen tiedon erottava kuilu⁷.

Maun ja teleologian ensi hätään omituiselta kuu-lostava yhdistelmä juontuu siitä, että Kant esittelee kol-mannessa kritiikissä uuden tietokyvyn, reflektoivan ar-vostelukyvyn⁸. Makuarvostelmien ohella organismeja ja niiden osia koskevat teleologiset arvostelmat ovat Kantin mukaan reflektoivan arvostelukyvyn arvostelmia.

Määrittävä arvostelukyky, jota Kant kutsuu *Puhtaan järjen kritiikissä* yksinkertaisesti arvostelukyvyyksi, asettaa käsitteen rinnalle intuition. Reflektoivan arvostelukyvyn on sen sijaan määrä löytää annetulle intuitiolle sitä vas-taava käsite⁹. Reflektoivalla arvostelukyvyyllä on toisin kuin määrittävällä arvostelukyvyyllä apriorinen periaate: luonnon muotojen tarkoituksenmukaisuus meidän tie-tokyvyllemme. Makuarvostelmat ja teleologiset arvos-telmat ovat empiirisiä, synteettisiä arvostelmia, joilla on kuitenkin oikeutus vaatia yleistä pätevyyttä ja tietynlaista välttämättömyyttä, eli ne täyttävät apriorisen arvos-telman tuntomerkit.

Luonnonmuoto on meidän tietokyvyllemme tar-koituksenmukainen, kun sen tarkastelu saattaa kuvit-telukyvyn ja ymmärryksen, jotka leikittelevät vapaasti, keskinäiseen sopusointuun, joka aistitaan kauniiden muotojen tarkastelussa mielihyvän tunteena. Vapaalla lei-killä Kant tarkoittaa sitä, että kuvittelukyky ja ymmärrys

eivät tee tavallista tiedonmuodostamisen työtään, jossa kuvittelukyky yhdistää aistivaikutelmat intuitioksi, jolle ymmärrys puolestaan toimittaa käsitteen. Sen sijaan kuvittelukyky ja ymmärrys saavuttavat harmonisen suhteen, joka on Kantin mukaan kaiken tiedonmuodostamisen subjektiivinen ehto. Kant tarjoaa episteemisen selityksen sille, miksi tiedonmuodostamisen subjektiivisen ehdon täytyminen herättää mielihyvää. Selityksen pääpremissi on, että päämäärän saavuttaminen synnyttää aina mielihyvän tunteen¹⁰. Jos kauneuden kokemuksessa täytyy tiedonmuodostamisen päämäärä (subjektiivinen ehto), sen voi päätellä synnyttävän mielihyvää.

Selityksessä on ongelma, josta Kant oli hyvin tietoinen. Havaintojen yhteen sopimisella ymmärryksen kategorioiden kanssa ei ole pienintäkään vaikutusta mielihyvän tunteeseen. Näin pitää väistämättä ollakin, sillä muutoin kaikki tiedonmuodostamisen kohteet olisivat kauniita. Mutta mikä sitten selittää sen, miksi juuri kauneuden kokemukseen liittyy mielihyvää? Kant tarjoaa yllättäen selitykseksi empiirisen tiedon systemaattisuutta. Hänen mukaansa havainto yksittäisen empiirisen lain nivelymisestä lajien ja sukujen hierarkkiseen järjestelmään synnyttää ”sangen huomattavan” mielihyvän. Otaksuma luonnon meidän tietokyyvillemme tarkoituksenmukaisesta systemaattisuudesta on uskottava heuristinen ohjenuora empiiriselle tutkimukselle, mutta sen yhteys esteettiseen mielihyvään on ongelmallinen.

Kantin makuarvostelman analyysin seuraava askel on määrittellä erityinen transsendentaalinen kyky tunnistaa tietokyyjen harmoninen suhde mielihyvän aistimuksena. Kant kutsuu tätä kykyä nimellä *sensus communis*, yhteinen aisti, ja sille perustuu makuarvostelman deduktio, sen yleisen pätevyyden vaatimuksen oikeuttaminen.

Makuarvostelmat eli esteettiset reflektoivat arvostelmat eroavat teleologisista siinä, että luonnon (tai taiteen)

muodon esteettinen tarkoituksenmukaisuus ei perustu minkään tarkoituksen käsitteelle, kun taas organismi tai sen osa arvostellaan tarkoituksenmukaiseksi suhteessa johonkin tiettyyn tarkoitukseen – silmä näkemiseen, linnun siipi lentämiseen ja näin edelleen. Teleologisiin arvostelmiin ei liity mielihyvän tunnetta, koska niiden perustana on käsite, eikä käsitteestä ole Kantin mukaan koskaan siirtymää mielihyvään. Kantin ajattelumalli kummassakin tapauksessa on artefakti, joka on kirjaimellisesti valmistettu tarkoituksen mukaisesti. Mallia heijastaa Kantin ajatus luonnon tekniikasta, joka tarkoittaa luonnon ajattelemista ikään kuin jokin meidän ymmärrystämme suurempi ymmärrys olisi sen suunnitellut.

Viiiteet & Kirjallisuus

- 1 *Puhtaan järjen kritiikki* (Kritik der reinen Vernunft, 1781/1787). Suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki. Gaudeamus, Helsinki 2013, A 22.
- 2 Sama, B 36.
- 3 Immanuel Kant, *Prolegomena eli johdatus mihin tahansa metafysiikkaan joka vastaisuudessa voi käydä tieteestä* (Prolegomena zu einer Jeden Künftigen Metaphysik, 1783). Suom. Vesa Oittinen. Gaudeamus, Helsinki 2005, 101–108 (§18–20).
- 4 Ks. *Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen*. Toim. Gottlob Benjamin Jäsche. Friedrich Nicolovius, Königsberg 1800, A 46–47.
- 5 David Hume, Maun standardista (Of the Standard of Taste, 1757). Suom. Lauri Mehtonen. Teoksessa *Estetiikan klassikot I*. Toim. Ilona Reiners, Anita Seppä & Jyri Vuorinen. Gaudeamus, Helsinki 2009, 278–293.
- 6 Jerrold Levinson, Hume’s Standard of Taste: The Real Problem. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 60, 2002.
- 7 *Kritik der Urteilskraft* (1790). Akademieausgabe, Werke, Bd. V. Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1908. Ks. Johdanto IX, Johdannon ensimmäinen versio IX.
- 8 Sama, Johdanto IV, Johdannon ensimmäinen versio V.
- 9 Sama, Johdanto IV.
- 10 Sama, Johdanto VI.